

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада,

аспірант кафедри політології

Чернівецького національного університету

ім. Ю. Федьковича

Досвід західних країн свідчить, що ефективне функціонування незалежних мас-медіа є необхідною умовою розбудови демократичного суспільства. За допомогою вільних та мінімально заангажованих ЗМІ досягається відкритість як політичної системи, так і органів державної влади. Якщо в розвинених демократіях мас-медіа є повноцінним, рівноправним суб'єктом політики, то у перехідних суспільствах, на зразок українського, їх місце та роль змінюються відповідно до логіки політичних процесів.

Цілком очевидно, що сфера функціонування вітчизняних ЗМІ не може залишатися поза увагою як журналістів, так і наукової громадськості. Так, становлення і розвиток системи мас-медіа, з точки зору трансформаційних змін українського суспільства, досліджувалися В. Бебиком та О. Сидоренком [2], С. Костильовою [11], Ц. Войцехом [5], науковцями Українського незалежного центру політичних досліджень [1] та Інституту журналістики Київського національного університету [28]. Законодавчим і політико-правовим основам діяльності ЗМІ присвячені праці В. Іванова [9], О. Кузнецової [12], Н. Кушакової [13], В. Лутковської [17] та інших вчених. Однак, зазначимо, що в науковій літературі поки що не знайшла повного відображення проблематика взаємовідносин органів влади і мас-медіа з точки зору формування та функціонування державної політики у сфері масових комунікацій.

Мета цієї роботи полягає в аналізі державної політики України в галузі засобів масової інформації та з'ясуванні місця в ній такого феномена, як цензура. Завданням дослідження стали визначення поняття цензури, виявлення ознак її застосування в діяльності органів державної влади

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

України, пошук методів боротьби з цим явищем.

Передусім, необхідно визначити зміст, який вкладається в поняття „державна політика щодо ЗМІ”. Вітчизняні дослідники пропонують низку загальних визначень терміна „державна політика”: відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства [26, с. 14]; дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [4, с. 9].

Виходячи з цього та зважаючи на те, що авторів не вдалося знайти окремої дефініції державної політики щодо діяльності засобів масової інформації, пропонуємо таке робоче визначення. Державна політика щодо ЗМІ – це сукупність підходів, заходів та дій (чи бездіяльності), які характерні для органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади стосовно забезпечення свободи слова та незалежного функціонування мас-медіа. В цьому контексті спроби формалізованими (законодавчі, судові, владно-інструментальні, процедурні) та неформальними (особистісні контакти і зв'язки) методами прямо чи опосередковано впливати на діяльність ЗМІ, журналістів та інших акторів сфери масової комунікації виступають основоположними формами цієї політики. Використання таких засобів впливу здатне забезпечувати державним структурам контроль над формуванням громадської думки та інформаційним полем країни.

Державна політика у сфері ЗМІ має багато форм та проявів, крайнім з яких є політична цензура. Згідно з Ч. 3. Ст. 15 Конституції України, цензура в Україні заборонена [10, с. 6]. Однак події останніх років свідчать про зовсім протилежне. Досліджувати проблеми цензури, а тим більше довести в судовому порядку факти її застосування надзвичайно складно з ряду суб'єктивних та об'єктивних причин. Насамперед, керуючись інстинктом політичного самозбереження, жоден орган державної влади чи його посадова особа, як правило, не визнають її існування як системного явища. При цьому, зазвичай, зазначається, що українське медійне законодавство побудоване так, що не дає змоги особам чи структурам, наділеними державною владою, впливати на зміст інформації, що подається у ЗМІ. Крім того, протягом більше 12 років не існувало чіткого законодавчого визначення поняття цензури, що дозволяло останній існувати у різних формах.

Слід зазначити, що цензура, по-суті, є методом захисту і контролю інформаційного простору з боку державних структур; вона характерна, насамперед, для тоталітарних і авторитарних режимів. Класичною схемою існування цензури є наявність уповноваженої державної структури, яка видає ліцензії на право поширення інформації, здійснює моніторинг

засобів масової інформації на предмет їх лояльності до влади та відхилень від певної ідеологічної лінії, вживає відповідних заходів у випадку порушення меж дозволеної свободи. Прикладом такої структури може бути Головне літературне управління, що існувало в структурі органів державної влади в СРСР. О. Литвиненко, проте, цілком слушно зауважує, що державна цензура може проявлятися у двох формах: прямій, яка є винятково прерогативою диктатури і авторитарних режимів, та опосередкованої, котра може практикуватися в країнах з нерозвиненим громадянським суспільством і слабкими демократичними традиціями [14, с. 123]. Пряма цензура поділяється на попередню (відповідна особа переглядає інформацію до її виходу у світ і дає/не дає дозвіл на оприлюднення) та наступну (передбачає використання судового переслідування як методу боротьби з інакодумством). Суть опосередкованої цензури полягає в застосуванні економічних, соціальних, політичних важелів щодо ЗМІ з метою коригування їх політичної лінії.

Деякі дослідники, визначаючи зміст поняття „політична цензура”, вважають втручання влади у роботу ЗМІ та журналістів політичним там і тоді, де і коли ця робота стає об’єктом зовнішнього контролю і регламентації з боку державних чи політичних інституцій, які не мають права і не уповноважені виконувати такі функції. Втручання є політичним і тоді, коли інстанція, що має право контролю, виконуючи наказ чи замовлення, перешкоджає чи припиняє діяльність ЗМІ. В науковій літературі пропонується розглядати політичну цензуру як „набір засобів і методів (видання вказівок щодо змісту інформаційних програм телебачення і радіо, статей у пресі, а також тиск у різноманітних протизаконних формах на журналістів та засоби масової інформації), що застосовується з метою обмеження чи припинення їхньої діяльності” [22, с. 5]. Деякі науковці формулюють поняття цензури як „незаконну заборону поширення інформації, її обмеження, дозування, спотворення, які здійснюються шляхом прямого або опосередкованого впливу представників органів державної влади, посадових осіб, власників засобів масової інформації на ЗМІ та журналістів з метою забезпечення своїх політичних інтересів” [21, с. 17].

Не оминули увагою проблему визначення поняття цензури і вітчизняні законодавці. Так, під час парламентських слухань „Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України”, які відбулися 16 січня 2001 року, тодішній голова Верховної Ради І. Плющ заявив, що в Конституції було закладено помилку, внаслідок якої цензура в Україні трактується суто як втручання держави в ідеологічний зміст інформації, оприлюднюваної через ЗМІ. Спікер зазначав, що „на сьогоднішньому етапі цензура повинна трактуватися як будь-яка перешкода для отримання громадянами об’єктивної повної інформації. І саме в такому значенні повинна бути

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

заборонена” [15, с. 1]. Напевне, логікою такого підходу керувалися автори закону „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова”, ухваленого після політичного скандалу навколо „темників” та в результаті масових акцій журналістського протесту восени 2002 року. Зокрема, Закон України „Про інформацію” було доповнено статтею 45-1, в якій чітко сформульовано визначення цензури. Один з пунктів цієї статті передбачав, що „забороняються втручання у формах, не передбачених законодавством України або договором, укладеним між засновником (співзасновниками) і редакцією засобу масової інформації, у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом інформації, що поширюється, з боку засновників (співзасновників) засобів масової інформації, органів державної влади або органів місцевого самоврядування, посадових осіб цих органів, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно значимої інформації, накладення заборони на показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або їх посадових осіб” [8, с. 214]. На нашу думку, трактування цензури та відповідальність за спроби її запровадження вписані у цьому законі досить логічно, несуперечливо і однозначно, що в принципі дає змогу органам влади, за наявності політичної волі, адекватно реагувати на скарги з боку мас-медіа. Однак відзначимо, що шлях до нормативно-правового визначення цензури був досить непростим і невиправдано довгим, що, поза сумнівом, вплинуло на систему вітчизняних ЗМІ. Можемо припустити, що у випадку прийняття такого закону на початку 1990-х років вдалося б якщо не уникнути, то, принаймні, мінімізувати дію тих факторів і процесів, які негативно вплинули на ситуацію з рівнем свободи слова у нашій країні.

Стосовно етапів впровадження цензури в Україні, то найбільш вдалою видається періодизація, запропонована науковцями УЦЕПД ім. О. Разумкова, в основу якої покладено універсальний критерій рівня свободи слова: 1) 1991 – 1994 роки характеризуються високим рівнем свободи слова, плюралізму думок і точок зору, що оприлюднювалися в ЗМІ; 2) 1995 – 1998 роки відзначаються поступовим формуванням ринку олігархічних ЗМІ, окремі мас-медіа перетворюються на політичні проекти для обслуговування певних інтересів, з’являється заборона на критичне висвітлення діяльності Президента, влада, за допомогою методів інформаційної протидії, намагається впливати на інформаційний простір, пряме втручання владних структур у діяльність ЗМІ носить несистемний характер; 3) 1999 – 2001 роки – президентська виборча кампанія супроводжується погіршенням стану свободи слова, із ЗМІ практично зникають альтернативні точки зору, проти опозиційних ЗМІ застосовуються засоби економічного тиску; внаслідок „касетного

скандалу” посилюється тиск держави на інформаційний простір; влада всіляко намагається переконати світову громадськість у своїй відкритості; 4) з 2002 року, з початком парламентської виборчої кампанії, ситуація значно погіршується, провладні ЗМІ проводять агресивну інформаційну політику проти опозиційних сил [21, с. 3, 6].

Зауважимо, що неможливо досліджувати проблему політичної цензури відокремлено, без прив’язки до загальної логіки політичних процесів останнього десятиріччя. Очевидно, що із здобуттям незалежності перед владою постали складні завдання реформування економіки, інституціональної розбудови держави, створення політичної системи. Брак необхідного управлінського досвіду, розмите бачення стратегічних орієнтирів розвитку, неспроможність забезпечити системність соціально-політичних перетворень ускладнювали їх виконання. Не оминули ці складнощі і один із найважливіших аспектів національно-державного будівництва – формування та захисту національного інформаційного простору, що вимагало, передусім, створення ефективної системи мас-медіа. І хоча реформування мас-медійної сфери через багато причин довго не належало до пріоритетів державної політики, все ж було створено необхідну нормативно-правову базу діяльності ЗМІ.

Актуальним питанням, що постало у першій половині 1990-х років, була необхідність роздержавлення засобів масової інформації, яке вважалося найпростішим способом створення нової системи мас-медіа і ніби гарантувало досягнення вищого рівня свободи слова. Однак влада не форсувала цей процес, а переважна частина ЗМІ не надто прагнула позбутися державної опіки, яка дозволяла уникати багатьох проблем, пов’язаних з ринковими умовами діяльності. Теза про те, що фінансове донорство держави потенційно загрожує свободі редакційної політики, була переважена вигодами існуючого становища.

Крім того, нові умови діяльності ЗМІ, досить вільна можливість висловлювати критичні погляди, слабка присутність держави на інформаційному ринку – порівняно з радянськими часами здавалися свідченням мало як безсумнівної свободи слова. Склалося враження, що цензура, негласний контроль органів державної влади за змістом публікацій, загальнообов’язкове дотримання „генеральної лінії” лишилися в минулому. Такі позитивні зрушення не в останню чергу були пов’язані з тим, що, як зазначає В. Петренко, „чимало політиків і державних діячів всіляко підтримували тезу про незалежність та майже обов’язкову опозиційність ЗМІ до реальної влади. З одного боку, це було формальне перенесення в Україну зарубіжного досвіду, а з іншого – побоювання звинувачень у недемократичності і втрати політичного майбутнього” [18, с. 23]. На нашу думку, поясненням суттєвого зменшення державного контролю за ЗМІ є також те, що у 1991 – 1994 роках відбувалися складні, часто суперечливі перетворення державно-бюрократичного апарату.

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

Інституційне оформлення держави відсувало на другий план змістове з'ясування місця і ролі мас-медіа в політичній системі, налагодження демократичних механізмів взаємодії між ними і владою.

Екскурс в історію українських ЗМІ початку 1990-х важливий тим, що дає змогу порівняти ситуацію з свободою слова під час „романтичного періоду” та впродовж подальшого становлення політичного режиму, простежити відродження політичної цензури. Нечисленні факти останньої протягом 1991- 1994 років, а також подальший розвиток подій не дозволяють стверджувати, що вдалося викоренити причини її появи. Брак проявів цензурування не свідчить про зникнення підстав, які уможливають це явище. На нашу думку, в перші роки незалежності низький рівень цензури був зумовлений, по-перше, інерцією революційно-демократичних процесів; по-друге, небажанням (чи неспроможністю) осіб, наділених державною владою використовувати цей інструмент; по-третє, неприйняттям журналістами і суспільством цензури у її радянському вигляді, і, нарешті, своєрідним браком попиту на цей спосіб формування відносин з мас-медіа.

Однак логіка авторитарного стилю управління, якому симпатизував Л. Кучма, поміж усіх інших своїх особливостей, передбачає наявність контрольованих ЗМІ. Тому, раніше чи пізніше, авторитарні тенденції у розвитку політичного режиму обов'язково проявляють себе і у сфері мас-медіа. Звісно, стверджувати, що цензура як системне явище відродилася одразу після виборів 1994 року було б перебільшенням, однак відтоді простежується повільна, але від цього не менш стійка й чітка тенденція до цілеспрямованого зростання ролі державних структур (передусім – виконавчої влади) в інформаційному просторі.

Так, наприкінці 1994 року було створено Міністерство у справах преси та інформації, яке реєструвало друковані ЗМІ, забезпечувало інформаційну безпеку тощо. Протягом 1994 – 1995 років новостворена Національна рада з питань телебачення і радіомовлення провела процес обов'язкового ліцензування всіх телерадіокомпаній. В листопаді 1995 року було впроваджено жорстку ієрархічну вертикаль прес-служб усіх органів виконавчої влади, роботу яких координувала прес-служба Президента. Саме з останньою слід було узгоджувати підготовку тих матеріалів для ЗМІ, які „містять оцінки внутрішньої та зовнішньої політики держави, які можуть мати важливий суспільний резонанс” [29, с. 20]. За свідченнями журналістів, одержувати інформацію у чиновників, оминаючи прес-служби, стало набагато важче [19, с. 2]. З'явилися прецеденти закриття друкованих видань і телепрограм, в яких оприлюднювалися опозиційні, неузгоджені з владою чи просто гострі точки зору. Наприклад, у березні 1996 року було звільнено тележурналіста Харківської обласної телерадіокомпанії В. Соболевського за його непогоджену з керівництвом критику проекту Конституції [24]. 25 квітня 1997 року Національна рада з

питань телебачення і радіомовлення заборонила вихід популярної аналітичної програми „Післямова”. Як результат – станом на кінець 1995 – початок 1996 року дедалі очевидніше означилася тенденція до зростання контрольованості процесів у сфері вітчизняних ЗМІ як з боку держави, так і з боку тіньових суб’єктів політичного процесу – політико-економічних кланів. Як зазначають спеціалісти, з того часу простежується поступово зростаюча політизація мас-медіа у функціональному сенсі, тобто, медіа-менеджмент, використання засобів масової інформації в значній кількості випадків націлені не на об’єктивне і нейтральне інформування, а на отримання „політичних інвестицій та прибутків” [6, с. 5]. На нашу думку, саме цей аспект визначив спрямування поступової еволюції системи відносин влади і медіа в бік домінування першої, нав’язування нею правил гри, несумісних з демократичними нормами.

Дослідники підкреслюють, що в 1994 – 1998 роках на інформаційний простір „значно впливала політична конкуренція між Президентом (урядом) та парламентом, а точніше між Президентом та опозицією у парламенті” [6, с. 8]. Протистояння законодавчої і виконавчої гілок влади, поміж усім іншим, передбачало відповідь на запитання, яка з них контролюватиме інформаційну сферу. Політично спритнішим виявився Президент: йому вдалося переграти парламент, фактично підпорядкувати собі Міністерство інформації та забезпечити кращі умови свого висвітлення у ЗМІ.

Варто зазначити, що ця боротьба певною мірою позначилася на ситуації зі свободою слова і свободою діяльності ЗМІ. Так, у Постанові Верховної Ради, прийнятій за результатами парламентських слухань 10 квітня 1997 року, вказувалося: „Нааявні можливості чинного законодавства для гарантування свободи слова та інформаційної діяльності належним чином не використовуються. Мають місце факти відкритого ігнорування і порушення законів, у тому числі з боку органів державної виконавчої влади. Існує цензура (відкрита і прихована), яка спрямовується не на захист основоположних державних інтересів, а на захист інтересів та іміджу окремих політичних сил і політиків. Особливо це проявляється в галузі телебачення і радіомовлення, де виконавчою владою підтримуються односторонні програми. ...Управління інформаційною сферою практично повністю здійснюється виконавчою владою та підпорядковано Президентові України” [23, с. 162]. Зауважимо, що і в наступних парламентських слуханнях, присвячених інформаційній сфері (1999 р., 2001 р., 2002 р.) Верховна Рада завжди акцентувала увагу на впровадженні цензури за сприяння (чи прямої участі) виконавчої влади і персонально Президента.

Про те, що висновки парламенту були обґрунтованими, свідчать дані експертного опитування журналістів, яке провів УЦЕПД у лютому 1997 року. В той час у наявності політичної цензури були переконані 70 %

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

респондентів, тоді як лише 8 % повністю заперечили це твердження та 22 % заявили, що „швидше не існує”; причому, 70,8 % опитаних журналістів доводилося з нею зустрічатися (31,4 % – навіть „доволі часто”) [20, с. 9]. Аналіз відповідей про вплив державних та суспільних інститутів на мас-медіа (за 10-бальною шкалою, де 0 – повністю негативний вплив, а 10 – повністю позитивний) показав, що журналісти оцінили діяльність владних структур так: Міністерство інформації – 2,6; політичні партії – 3,5; кримінальні клани – 3,5; адміністрація Президента – 3,8; Верховна Рада – 4,1; Президент – 4,8; фінансово-економічні кола – 6,3 [20, с. 11]. Звідси закономірним є розподіл відповідей на запитання „Чи можуть ЗМІ без негативних для себе наслідків публікувати критичні матеріали про...?": Верховну Раду – „так” і „швидше так” 86 %, „швидше ні” та „ні” 14 %; про Кабінет міністрів – відповідно 62 % та 38 %; про Президента – 43,2 % та 54,9 % [20, с. 10].

Якщо ж взяти до уваги моніторинг громадської думки пізніших років, то можна побачити, що ситуація зі свободою слова в кращому випадку майже не змінилася або ж навіть погіршилася. Так, 2000 року тижневик „Дзеркало тижня” провів експертне опитування українських журналістів з метою з’ясування факторів, що впливають на рівень свободи слова в країні. Виявилось, що на обмеження свободи слова максимально сильний вплив справляли: залежність від влади бізнес-структур, які здатні утримувати ЗМІ (52 %), хворобливе ставлення Президента до критики (50 %), брак соціального замовлення на об’єктивну інформацію та аналіз (27 %), неприбутковість суспільно-політичних видань (27 %), неприсутність у сфері мас-медіа західних інвесторів (23 %), низька купівельна спроможність населення (23 %), тиск на ЗМІ з боку олігархів (23 %), брак конструктивної опозиції (13 %), несформованість ринку реклами (10 %), низький рівень професіоналізму журналістів (10 %), небажання більшості журналістів об’єктивно висвітлювати події (6 %), менталітет (4 %) [25, с. 3]. Стабільно високою була оцінка небезпеки жорстких заходів щодо ЗМІ у випадку об’єктивного висвітлення або критики ними: Президента (77 %), міністра внутрішніх справ (56 %), Г. Суркіса і В. Медведчука (50 %), органів Державної податкової адміністрації (33 %), Адміністрації Президента (21 %), місцевих органів влади (21 %), інші суб’єкти політичного процесу отримали менше 15 % відповідей [25, с. 3].

Від журналістських незначно відрізнялися й оцінки пересічних громадян щодо свободи слова, які станом на жовтень 2002 року, за даними УЦЕПД ім. О. Разумкова, перебували на дуже низькому рівні. Найзначніша частка опитаних (40,1 %) виставила незадовільні оцінки: майже чверть респондентів (24,9 %) оцінила рівень свободи слова на „2”; кожен шостий (15,2 %) – на „1”. Оцінку „3” (задовільно) вважала прийнятною майже третина (30,2 %) респондентів. Деяко вище оцінили рівень свободи слова в Україні 20,7 % громадян: на „4” – 13,0 % опитаних; на „5” – 7,7 %. Середня

оцінка за 5-бальною шкалою склала 2,7, тобто не досягла навіть „задовільного” рівня. Показово, що оцінка рівня свободи слова протягом кількох років змінювалася не суттєво: у жовтні 2000 року вона складала 2,8 бала, у травні 2002 року – 2,9 бала [3, с. 38].

72% учасників експертного опитування, проведеного УЦЕПД у жовтні 2000 року, зазначили, що мас-медіа не можуть безкарно публікувати критичні матеріали про кримінальні клани, 63% – про главу держави, 33% – про Кабінет Міністрів, 23% – про Верховну Раду [27, с. 4]. Дослідження листопада 2002 року показало зростання цих показників: 77,1% респондентів передбачали негативні наслідки за висвітлення діяльності кримінальних кланів, 71,7% – Президента, 69,4% – місцевої влади, 68,4% – президентської адміністрації, 35,1% – Верховної Ради, 41,2% – Кабінету міністрів [7, с. 3].

Стосовно ж переконаності українських громадян в існуванні політичної цензури, то у жовтні 2002 року три чверті респондентів відповіли, що цензура в Україні „існує” (46,4%), або „скоріше існує” (27,2%). І це при тому, що 2000 року сумарний показник таких відповідей був помітно нижчим: 36,0% і 33,4%, відповідно [3, с. 39]. Прикметно, що за період з травня по жовтень 2002 року частка респондентів, твердо переконаних в існуванні в Україні політичної цензури, зросла на 10,4%.

2000 року на запитання „Які суб’єктивні фактори заважають вітчизняним журналістам об’єктивно висвітлювати події?” 77% опитаних відповіли, що серйозно перешкодою журналістській об’єктивності є, насамперед, страх втратити роботу [25, с. 3]. Такий високий показник підтверджував існування в середовищі українських журналістів сталого рівня самоцензури. Як свідчать опитування, найчастіше журналісти відзначають такі прояви цензури, як „самоцензура, викликана побоюванням негативних наслідків публікації тих чи інших матеріалів” (57,3%), „вилучення редактором небажаних, з політичної точки зору, фрагментів з авторського тексту, редагування, що істотно змінює його політичні акценти” (54,8%), „проведення керівництвом „роз’яснювальних розмов” із журналістами, в яких висловлюється побажання щодо потрібного характеру висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних і політичних діячів” (54,5%). Понад половина опитаних (50,8%) зустрічалася з „прямою вказівкою керівнику ЗМІ чи журналісту з державного органу” [7, с. 3]. Гадаємо, що високий рівень самоцензури завдячує не стільки небажанню працівників ЗМІ завдавати собі неприємностей критичними виступами, побоюванню необ’єктивних судових процесів, прагненню уникати конфліктів і тиску, скільки створеній системі політико-владних відносин, яка фактично легітимізує необхідність ретельно препарувати публічні висловлювання.

У цьому контексті варто пригадати один із найвдаліших і певною мірою пророчий афоризм Л. Кравчука (1994 рік): „Цензура – це коли з вашого

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

матеріалу вирізають певні шматки, а контроль – це коли складається така обстановка, за якої ви це робите самі”. Неправомірне застосування органами державної влади методів адміністративного, економічного, психологічного тиску на мас-медіа (їх власників, журналістів, управлінців) стимулює появу і підтримує існування такої „обстановки”. Звичайно, використання методів політичної цензури можна зрозуміти з точки зору логіки досягнення окремих політичних цілей. Але розуміння не означає сприйняття. У будь-якому суспільстві, а тим більше в такому, що прагне бути/стати демократичним, цензура априорі не може бути засобом політичної боротьби. Особливо неприпустимим є використання владних ресурсів для впровадження неправового контролю над діяльністю мас-медіа. Не можна погодитися з думкою Н. Лігачової, яка вважає, що „не тільки у сфері свободи слова, але й у сфері інформаційної безпеки роль держави має бути лише регулятивною, а не контрольною, спрямованою на розвиток, а не на заборону. Контроль має належати суспільству – і сфери цього контролю мають неухильно розвиватися” [16, с. 5].

Отже, можемо зробити **висновок**, що в Україні утвердилася практика політичної цензури, яка є водночас свідченням реальних проблем в галузі забезпечення основних прав і свобод людини та перешкодою в розвитку незалежних медіа. Впровадженню і поширенню цензури прямо та опосередковано сприяла політика органів державної влади у сфері засобів масової інформації. А це свідчить, що забезпечення свободи слова як наріжного каменя демократії багато в чому залишалося на рівні демагогічних гасел, не ставши реальним пріоритетом державної політики.

Суттєві зрушення відбулися лише після і внаслідок „помаранчевої революції”. Причому, зміни сталися не стільки завдяки поліпшенню державної політики щодо мас-медіа і свободи слова, скільки в результаті відмови керівництва країни та неможливості використовувати „старі” методи впливу на сферу масової інформації. Поширенню цензури об’єктивно сприяв брак дієвого політико-правового механізму притягнення до відповідальності структур і осіб за спроби її впровадження в ЗМІ. Суб’єктивними факторами впровадження цензури стали як брак у керівництва країни політичної волі для недопущення використання державних механізмів тиску на мас-медіа, так і існування в нього невиправданої, з демократичної точки зору, політичної потреби убезпечити себе від критики.

Вважаємо, що лише зміна вищого керівництва, попри позитивні зрушення ситуації зі свободою слова, ще не є достатньою гарантією унеможливлення цензури. Викорінити це явище можуть тільки якісна зміна формату політичних відносин і усунення штучно створених умов, які об’єктивно сприяють поширенню політичної цензури. Звідси основним пріоритетом державної політики в галузі ЗМІ має стати підтримання

демократичних правил гри на медійному ринку, чітке визначення критеріїв взаємовідносин влади і мас-медіа, сприяння функціонуванню механізмів громадського контролю над прозорістю прийняття рішень, що стосуються діяльності засобів масової інформації.

Література:

1. „Четверта колона”. Свобода та залежність мас-медіа в Україні / Уклали: В. Піховшек та ін. – К.: „Агентство Україна”, 1997. – 248 с.
2. **Бєбик В. М., Сидоренко О. І.** Засоби масової інформації посткомуністичної України. – К.: МАУП, 1996. – 124 с.
3. **Биченко А.** Свобода слова в Україні в оцінках українських громадян // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 11. – С. 38 - 41.
4. **Валєвський О. Л.** Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія. – К.: НІСД, 2001. – 242 с.
5. **Войцех Ц.** Трансформація преси в Україні та Польщі в контексті суспільних змін (1989 – 1999). – К.: Центр вільної преси, 2000. – 218 с.
6. Все про медіа регіонів України / Фонд „Центр „Суспільство” за підтримки МФВ в рамках проекту „Громадська експертиза. Свобода слова”. – К., 2000. – 152 с.
7. **Жданов І., Якименко Ю.** Сутінки свободи слова (свобода слова і політична цензура в Україні в експертних оцінках українських журналістів) // Дзеркало тижня. – 2002. – 7 грудня – № 47. – С. 3.
8. Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова” від 3 квітня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 28.
9. **Іванов В. Ф.** Законодавство про засоби масової інформації: український та зарубіжний досвід / За ред. А. З. Москаленка. – К.: Видавничий центр „Київський університет”, 1999. – 188 с.
10. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: Офіційне видання. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 62 с.
11. **Костилова С. О.** Друковані засоби масової комунікації України, 1986 – 2000: історія становлення, тенденції розвитку. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 304 с.
12. **Кузнєцова О. Д.** Правові гарантії незалежної преси // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. четвертої Всеукр. наук.-теор. конф. 19 - 20 грудня 1997 р.; За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1997. – 296 с. – С. 142 – 145.
13. **Кушакова Н.** Конституційне право на інформацію в Україні: сучасний підхід // Право України. – 2002. – № 3. – С. 51 – 55.

Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації

Ігор Гаврада

14. **Литвиненко О.** Інформаційний простір та його захист: теорія і практика // Віче. – 2000. – № 10. – С. 119 – 127.
15. **Лігачова Н.** Відлуння несвободи // День. – 2001. – 17 січня. – № 9. – С. 1.
16. **Лігачова Н.** Про вигоду свободи слова // День. – 2001. – 16 січня. – № 8. – С. 1, 5.
17. **Лутковська В.** Право на свободу вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини // Право України. – 2003. – №12. – С. 30 – 32.
18. **Петренко В.** Комплекс підпорядкованості, або Становлення ЗМІ у незалежній Україні // Віче. – 2001. – № 10. – С. 19 – 32.
19. **Петроченкова В.** Это сладкое слово... // Зеркало недели. – 1998. – 8 августа. – № 32. – С. 2.
20. Политическая цензура в Украине, по мнению журналистов, существует // Украинский медиа-бюллетень. – 1997. – №3. – С. 9 – 11.
21. Політична цензура в Україні (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 11. – С. 2 – 29.
22. Політична цензура в Україні: Факти. Тенденції. Коментарі / Упоряд.: О. Палій, С. Лячинський, С. Макеєв та ін. – К., 2002. – 112 с.
23. Постанова Верховної Ради України „Про рекомендації учасників парламентських слухань „Свобода слова в Україні: стан, проблеми, перспективи” від 10 квітня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 22.
24. Права людини. – 1997. – № 32. / Свобода слова в Україні (1993 – 1997). // <http://www.khpg.org/docs/18/032.zip>
25. **Рахманін С., Мостовая Ю.** Неосознанная необходимость // Зеркало недели. – 2000. – 6 мая. – № 18. – С. 3.
26. **Романов В., Рудік О., Брус Т.** Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. – К.: Основи, 2001.
27. **Сунгуровський Н., Жданов И.** Пространство свободы? // Зеркало недели. – 2001. – 20 января. – № 3. – С. 4.
28. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра (За заг. ред. проф. В. І. Шкляра). – К., 1998. – 180 с.
29. **Чиж І.** Перше і головне завдання – невідкладно сформулювати і нормативно оформити парадигму розвитку інформаційної сфери // Віче. – 2002. – № 4. – С. 18 – 22.